

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

פתיחה להלכות איסור אכילת שרצים שקצים ורמשים

א. האם חייבים לבדוק כל מאכל מחרקים?

כתב החכמת אדם - "ראוי לאדם להסתכל בכל מה שאוכל ועל ידי זה ינצל מכמה תולעים, ומעיד אני עליי שכמה וכמה פעמים ניצלתי על ידי זה ברוך השם"1.

ישנן מציאויות בהן כדברי החכמת אדם - 'ראוי' להסתכל. אך ישנם מציאויות בהן יש חובה הלכתית לבדוק ולחפש אחר החרקים.

מקובל בפוסקים להגדיר שלש רמות של חיוב בדיקה, שמוגדרות על פי רמת שכיחות המצאות חרקים באוכל2:

א. מאכלים בהם השכיחות נדירה - כגון: גזר, תפוח אדמה וכדומה. במאכלים אלו אין חיוב לבדוק, אלא אם כן מתעוררת סיבה לחשש, לדוגמא: חור של תולעת, ריקבון וכדומה.

ב. מאכלים בהם השכיחות היא בגדר 'מיעוט המצוי' - כגון: ירקות עלים, תאנים וכדומה. במאכלים אלו יש חיוב מדרבנן לבדוק. במידה והמאכל התבשל ללא בדיקה, מותר בדיעבד לפי שיש בזה שתי ספקות3 - א. לא ודאי שהיה בכלל חרק במאכל. ב. גם אם נאמר שהיה חרק ייתכן שעל ידי הבישול הוא נימוח (ובטל ברוב).

ג. מאכלים בהם השכיחות גבוהה - כגון: כרובית, ברוקולי וכדומה. במאכלים אלו יש חיוב דאורייתא לבדוק. במידה והאוכל התבשל ללא בדיקה, התבשיל אסור.

לכל הרמות החייבות בדיקה - במידה ויש מאכל שניתן לבדוקו גם לאחר הבישול, יש אומרים שלכתחילה יש לבדוקו לפני הבישול על מנת שלא ישכח לבדוקו4.

מקורות והערות

1. חכמת אדם (כלל לח סע' כ)

2. הרשימה להלן ע"פ ספר הכשרות (פי"ג סע' יט - כג) והספר 'ואכלת ושבעת' (פרק י').

3. עיין שו"ע יו"ד (סי' פד סע' ט) ובנושאי כלים.

[אמנם יש לסייג, שלא בכל תולעת אנו אומרים שהיא נימוחה, לפי שהדבר תלוי גם בגודל התולעת ובסוג התולעת- עיין בקובץ בעלי אסופות קיץ תשע"ד (עמ' 91-92) במאמרו של ראש בית המדרש הרב גיורא ברנר שליט"א. וכן בספר בדיקת המזון בהלכה (ח"א פרק ח ס"ק 4)].

4. כך עולה מדברי הרדב"ז (ח"ב סי' תשכג). ובפרי מגדים (סי' פד שפתי דעת ס"ק כו) כתב "דע מה שבסעודות גדולות מבשלין קטניות בלי בדיקה כלל ואח"כ לאחר הבישול כשאוכלין רואין אם יש שם תולעים ולא שפיר עבדי חדא לפמ"ש הש"ך באות למ"ד בפירות קטנים הפרי נ"נ ואוסרין השאר ועוד דאין מבטלין איסור היכא דאפשר ע"י בדיקה מקודם (אף שאין כוונתנו לכך) ועוד שמא ישכח ויאכל בלי בדיקה ע"כ אין לעשות כן". ועיין גם בדרכי תשובה (סי' פד ס"ק קיב).

ב. גדר מיעוט המצוי

כאמור לעיל כאשר שכיחות המצאות החרקים באוכל היא בגדר 'מיעוט המצוי' יש חיוב מדרבנן לבדוק את המאכל. מהו מיעוט המצוי?

מדין תורה הולכים אחרי הרוב, חז"ל החמירו במקומות בהם המיעוט שכיח שלא לילך אחר הרוב בלי בירור ובדיקה. לדוגמא, אחת הגזירות המפורסמות ביותר של חז"ל היא 'דמאי'. הלוקח פירות מעם הארץ חייב לעשרן מספק שמא עדיין לא עושרו. טעם הגזירה הוא שמיעוט מצוי של עמי הארץ לא מעשרים⁵.

בהגדרת המושג מיעוט המצוי נחלקו ראשונים ואחרונים.

א. לדעת הריב"ש מיעוט המצוי הוא 'קרוב למחצה'⁶.

ב. לדעת המשכנות יעקב מיעוט המצוי הוא 10 אחוזים⁷.

ג. לדעת הגר"ש וואזנר שליט"א מיעוט המצוי לא נמדד באחוזים, אלא כל זמן שהמיעוט הכרחי (כלומר שתמיד יהיה עם הרוב הזה מיעוט) הוא נחשב למיעוט המצוי⁸.

מקורות והערות

5. כתבו התוס' (שבת יג א ד"ה רבא) "וא"ת האמרין בפרק בתרא דסוטה (מח א) שיוחנן כהן גדול גזר על הדמאי לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שלא היו מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד? וי"ל דהכי

קאמר שלא היו מפרישין כולם אלא תרומה גדולה, אבל רובן היו מעשרים. והא דחשו הכא טפי למיעוט מבמקום אחר משום דהויא מיעוט דשכיח טובא והיו הרבה נכשלים".
ועיין בשו"ת דבר שמואל אבוהב (סי' רס) שם מבואר שגדר מיעוט המצוי משתנה לפי המקום והזמן.

6. כתב הריב"ש (סי' קצא) "שמעוט מצוי, ר"ל שהוא קרוב למחצה, ורגיל להיות. דומיא דמעוט מצוי המוזכר למפרשי' ז"ל בסירכות הריאה, דאע"ג דאזלי' בתר רובא, ואחזוקי אסור' לא מחזקינן, אפ"ה צריך לבדוק בסירכות הריאה, מפני שהוא מעוט מצוי".

7. בשו"ת משכנות יעקב (סי' טז-יז) העלה שמיעוט המצוי הוא בערך עשרה אחוזים. הוא מוכיח את דבריו ממשנה במסכת גיטין (לא א) שם נאמר שעל מנת להפריש תרומות ומעשרות מיין, יש לבדוק שלש פעמים בשנה כיון שהוא עלול להחמיץ, והנה במסכת בבא בתרא (צג ב) מבואר ששיעור ההחמצה המקובל בין הוא של 10% (עשר חביות יין קוססות מתוך מאה). ומכאן שצריך בדיקה כששכיחות ההחמצה היא של עשרה אחוזים.
בספר בדיקת המזון כהלכה (ח"א עמ' 116) הביא שהגרשז"א נקט להלכה כדעת המשכנות יעקב. וע"ע מנח"ש (מה"ת סי' סג). בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סי' צט, חי"ט סי' קיד וחס"ז סי' קלז) נוטה להקל יותר מהמשכנ"י.

8. הגר"ש וואזנר שליט"א (שבו הלוי ח"ד סי' פא) האריך בסוגיה זו-
"אלא דבגדר זה של חיוב בדיקה במיעוט המצוי, פליגי בי' שני גאוני עולם הגאון בית אפרים יו"ד סי' ו', עם הגאון מהר"י מקרלין בס' משכנות יעקב יו"ד סי' י"ז.
דדעת הגאון הגרא"ז בבית אפרים יראה דג' כללים בזה, דהיכא דמיעוט המצוי הוא לטריפות ודאית ר"ל דנמצא אחוז ניכר מטריפות גמורים לא ספק טריפה בזה יש חיוב בדיקה מעיקר הדין כעין בדיקת טריפות הריאה וכדומה, ב' היכא דיש מיעוט המצוי של ריעותות כגון האי דאווזות הנלעטות... הריעותא שכיחא לא עצם הטריפה שלפעמים אין רק נקב או ריעותא בעור הפנימי לבד וכדומה, בזה הבדיקה רק מצד התקנה דקדש עצמך במותר לך... והשלישי במקום דאיכא חזקת איסור בבדיקה ברוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן שצריך בדיקה לכתחלה לדעת הגאונים וכו' הרמב"ן מטעם מיעוט המצוי, אף על גב דגם אם אינו מומחה מ"מ לא ברור דהוי טריפה ודאית א"כ מיעוט ודאית לא שכיח מ"מ בחזקת איסור כהאי דבהמה בחיי' בחזקת איסור עומדת עד שיודע במה נשחטה מחמרין במיעוט המצוי לבדוק אף דהאיסור הודאי עצמו לא שכיח ומצוי אם מ"מ הריעותא שכיחא ומצויה זהו קצור שיטת הבית אפרים שם כפי שהוצאתי לענ"ד מכלליו.

ואמנם המשכנות יעקב הרבה להשיב ע"ז, ודעתו הג' דאף בדבר שמיעוטו אינו ודאי איסור רק ספק איסור, חיוב בדיקה במיעוט המצוי מעיקר הדין... וסיים המשכנות יעקב אחרי אריכת דבריו דמיעוט המצוי והוא בטבעו של עולם בררנו כשמלה ובראיות גמורות שדין גמור וחובה גמורה לבדוק אחרי לדברי הכל, ואף אחרי ספק איסור, ואין מועיל בזה רובא וחזקה וס"ס לבטל הבדיקה, ויפה צוות הפמ"ג (ס"ס מ"ו) על משליכי הדקין של בר אווזות, זהו קיצור שיטת המשכנות יעקב לענ"ד.
אלא די ש לי צ"ע רב בדבריו להלכה...

אבל מה שיראה לענ"ד דענין מיעוט המצוי היינו שהופעת המיעוט ומציאותו הוא מצוי הרבה דכל רוב בהמות שבעולם ובכל מדינה ומדינה מוחזקים במיעוט טריפות מחמת סירכות הריאה, וכיו"ב לענין ושיטין בסי' ל"ג - וכיו"ב לענין רוב מצויין אצל שחיטה - וכיו"ב לענין ריסוק איברים דבית הרחם, ולעולם אין רוב כשירות בלי מועט טריפות והמועט מלווה את הרוב בכל עת ובכל מקום, והוא הוכחה שזה טבעית מציאותו לגדל רוב כשירות ומיעוט טריפות, וכן יראה מלשון הר"ן הנ"ל לענין בית הרחם שכל ז"ל איכא למימר דודאי פשיטא לן דברובא ליכא ריסוק איברים אלא מיהת אי מיעוטא דמתרסקי בשעת לידה הוי מיעוטא דשכיח וכו' ומש"ה קמ"ל דמיעוטא דמתרסקי בשעת לידה מיעוטא דלא שכיח וכו' עכ"ל הר"ן.

דמה קאמר הר"ן דאי מיעוטא דמתרסקי הוי מיעוטא דשכיח, דאין מה שהוחזק מיעוט מחייב שיהי' גם שכיח לדעת המשכנות יעקב ששכיח נמדד באחוזים של עשרה למאה, אבל למ"ש א"ש דאם נניח שיש מיעוט מתרסקים מחמת בית הרחם הוי מיעוט שכיח בטבע העולם וכל רוב לידות רגילות מלוות במיעוט לידות שגורמות רסוק איברים, ומדחה לה שנהי שיש תופעה זאת מ"מ אינה שכיחה כלל (אבל סתם טריפה יתכן שאין הופעת המיעוט כלל, רק לעיתים רחוקות, וגם לא בכל מדינה ומדינה).

ועוד ראי' נכונה לזה דהא הרמב"ן כ' במלחמות פ"ק דחולין טעם הגאונים דמצריכים בדיקה לכתחילה אף על פי שרוב מצויין אצל שחיטה מומחים משום דזה מיעוט המצוי שאינם מומחין, וכן מפורש בר"ן פ"ק דחולין דהוא מטעם מיעוט המצוי, והרי הרשב"א במשמרת הבית ישב שיטת הרמב"ן שכל דהוי מיעוט (ודלא כהרא"ה שכל שכולם מומחין ואין כאן מיעוט כלל) דנימא סמוך מיעוטא לחזקה, ותי' דהוי רק מיעוטא דמיעוטא ולא אמרינן סמוך מיעוטא, והשתא כיון דהוי רק מיעוטא דמיעוטא האיך אמרינן דצריך לבדוק לכתחילה משום מיעוט המצוי אם נימא דמיעוט המצוי פי' כהמשכנות יעקב מיעוט גדול עשרה למאה, אלא כנ"ל דמצוי פי' שכיח שלעולם רוב מומחין מלווה ממיעוט שאינם מומחין והגם שהוא מיעוטא דמיעוטא מכ"מ יתכן דהוי מיעוט מצוי לענין להצריך בדיקה עכ"פ, - ובשיטת הרמב"ן עצמו עיין בראש אפרים ח"ב סי' ל"ט בשפ"א ס"ק א' - ובתשובת בית אפרים שם ד"ה וכאשר יעש"ה.
ויראה דזה ג"כ דעת הגאון מקדש מעט סי' ל"ט ס"ק ב' כאשר דן במש"כ כולם בשם תשובת דבר שמואל סי' ר"ס דאי לפי ראות עיני המורה מצוי הרבה במק"א איזה מין טריפה יש להורות לבדוק ע"ז

לפי המקום והזמן - וכל תו"ד דגם המחמירים בנאבדה הריאה משום דלא בדק מיעוט המצוי - זה דוקא בריאה דמצוי בקביעות מיעוט טריפות אבל בשאר מיעוט המצוי במקרה כו"ע מודים להרשב"א דבדיעבד כשר בלי בדיקה וכל"כ הפרמ"ג סי' ל"ג במ"ז ס"ק ח"י לענין בדיקת הושט דיעבד לעומת בדיקת הריאה - והיינו ע"כ משום דריעותא דמיעוט המצוי הוא בזה שהמיעוט הוא בטבע בכ"מ ובכל זמן, א"כ מצוי שהוא רק בתקופה מסוימת ובמקום מסויים אינו רק חומרא לבדוק לכתחילה, ואינו מעכב דיעבד, אם לא שעשו תקנה ע"ז בעיר במפורש כמש"כ במק"א שם - ואף על גב דכתבתי בשו"ת שבט הלוי חיו"ד סי' י"ד אות ב' בשם הדע"ק לאסור גם דיעבד במשליך הדקין בלי בדיקת הבועות נראה דשם איירי דכבר מצא בועא אלא שלא רוצה לבדוק יע"ש, והדע"ק עצמו שם מתיר משליך דקין לצורך יע"ש".

בספר בדיקת המזון כהלכה (ח"א עמ' 116 ד"ה וע' בשו"ת) הביא שבדומה לשבה"ל נקטו גם הגריש"א, הגר"נ קרליץ והגר"ח קנייבסקי.